

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Simpozijum Duhovna kultura Ilira : [Herceg-Novi, 4-6. novembra 1982]: Symposium Culture Spirituelle des Illyriens

Benac, Alojz (urednik)

1984.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/820>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

Knjiga LXVII

CENTAR ZA BALKANOLOŠKA ISPITIVANJA

Knjiga 11

SIMPOZIJUM

DUHOVNA KULTURA ILIRA

[Herceg-Novi, 4—6. novembra 1982]

Redakcioni odbor:

ALOJZ BENAC, BORIVOJ ČOVIĆ I EDINA ALIREJSOVIĆ

Urednik

ALOJZ BENAC,

redovni član Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

Tehnički urednik

ENES EKIĆ

Sarajevo

1984

RADOSLAV KATIČIĆ

O JEZIKU ILIRA

Nije lako govoriti o jeziku Ilira jer je nerazmjer između onoga što bi nam o njemu trebalo znati i onoga što o njemu možemo znati osobito velik. Na prvi se pogled čini kao da tu treba odmah odustati: zadovoljiti se konstatacijom kako se o tom jeziku premalo zna i kako se o njemu ne može znati više. No, koliko god bi za to i bilo opravdanja, opet se pri raspravljanju o duhovnoj kulturi Ilira ne može potpuno zaobići pitanje o njihovu jeziku, koji joj nije samo izraz i sredstvo, nego joj je i svjedočanstvo i podloga. U tom su jeziku bili izraženi, iz njega su potekli i u njem su bili pohranjeni ilirski mitovi i predaje o nebu i zemlji, o ovom i zagrobnom životu, o bogovima i drugim natprirodnim silama što su oživljavali i osmišljavali vidljivi i nevidljivi svijet, o slavi junakâ i o podrijetlu plemenâ, o njihovu srodstvu i o rodoslovlju njihovih bajoslovnih predaka, onako kako to još u naše doba susrećemo u Albanaca i Crnogoraca¹.

U tom jeziku bila je zadana i sadržana poetika ilirske usmene književnosti, koja je zauvijek izgubljena, a ipak se naslućuje u dalekim odjecima preko svijeta likovnosti i preko tuđim jezikom prepričane duhovnosti. To su predmeti o kojima se i kraj nedostatka izvornih podataka ne može prestati razmišljati, a u nekim prilikama, kakva je i ovaj skup, ne može se ni prestati o njima govoriti.

U sklopu duhovne kulture Ilira u vezi s jezikom bi nas zapravo najviše zanimala književnost. Ona bi bila pravi predmet ovoga referata. I nema dvojbe da je u Ilira postojala bogata usmena književnost. To se može tvrditi na temelju analogije s drugim narodima na sličnom stupnju društvenoga razvoja i kulture. Tekstove te ilirske usmene književnosti nitko nije zapisao,

¹ Usp. J. Erdeljanović, *Neke crte u formiranju plemena kod dinarskih Srba*, Glasnik Geografskog društva V, Beograd 1920, 74; Š. Kulišić, *O etnogenezi Crnogoraca*, Titograd 1980, 39—44, gdje se navodi dalja literatura.

pa su tako nepovratno izgubljeni. A ipak su nam ostavili trag, neznatan doduše, ali dovoljan da se nasluti izričaj i duh bar jedne vrste domorodačkoga pjesništva. Starinska dvodijelna ilirska imena, sačuvana u grčkim i latinskim tekstovima, nisu, naime, drugo nego skamenjeni ulomci pjesničkih tekstova, mali uzorci jezika junačke pjesme.

Teškoća tu leži, naravno, u tome što ne razumijemo ta imena, što nam njihovo značenje nije pouzdano raspoznatljivo. No, koliko god je već bilo riječi o tome kako su nepouzdana rezultati etimološkoga istraživanja na ilirskom jezičnom materijalu², i upravo zato što je to rečeno tako jasno, možemo u ovoj prigodi pogledati stvari s druge strane i razmotriti što se preko više ili manje nesigurnih etimoloških kombinacija ipak može naslutiti o jeziku Ilira kao izrazu pjesničkih i doživljajnih vrijednosti.

Najprikladnije polazište pruža tu možda muško osobno ime *Vescleves*. Ono je dobro potvrđeno: dva puta u Plominu (Flanona) i po jedan put u Labinu (Albona) i Osoru (Apsarus). To, dakako, nije područje koje bismo u pravom smislu mogli nazvati ilirskim³, ali se mi ovdje ne držimo preciznoga etničkoga i povijesnoga ograničenja toga imena nego slijedeći tradiciju uključujemo u nj sve domorodačko stanovništvo ilirskih provincija i Istre, osim onoga što se svojim imenima izrazito iskazuje kao keltsko. Činimo to svjesni da time obuhvaćamo etničku i jezičnu raznolikost koja nije beznačajna, ali nama ovdje i nije u prvom redu do etnije i jezika nego do jednoga šireg kulturnog područja što se pruža između italskih i helenskih predjela.

Ime *Vescleves* potvrđeno je samo u kosim padežima, u genitivu *Vesclevesis* (CIL III 3038, 10138) i u dativu *Vesclevesi* (CIL III 3058). Tako je sasvim nedvojbeno da mu je osnova *Vescleves*. Ta morfološka sigurnost da se radi o s-osnovi i razmjerno bogata glasovna postava omogućuju uvjerljivu i vjerojatnu etimološku kombinaciju. Ona se nudi na temelju usporedbe sa staroindijskim pjesničkim epitetom *vasuśravas* »onaj čija je slava dobra« i s grčkim imenom *Εὐκλῆς*, koje znači isto. Sve to potječe od indoevropske složenice *wesu-k'lewes*, a po značenju se s time podudara i slavensko ime *Dobroslav*, iako mu je prvi dio etimološki sasvim drugačiji, a drugi doduše etimološki povezan s indoevropskim *k'lewos* »slava« (u praslavenskom ta riječ glasi *slovo*), ali mu je lik ponešto izmijenjen te se mora izvoditi iz indoevropskoga *-k'lōwos*, koji lik stoji u morfološki točno određenom prijevornom odnosu s *k'lewos*⁴.

Takva starinska složena indoevropska imena ostatak su i odbljesak drevnih junačkih pjesama u kojima su slovili vođe ratničkih družina i veličali se njihovi junački podvizi. Središnji pojam te poezije bilo je slovljenje i slava, koja se stjecala nadljudskim naporima i uspjehom što krši sve protivštine. Uspomena na takve pjesme sačuvala se u legendarnoj predaji što je za nas sadržana u Homerovoj Ilijadi. Tamo se priča kako su izaslanici

² Usp. R. Katičić, *Ancient Languages of the Balkans I*, The Hague — Paris 1976, 169—170, 172—174.

³ Usp. R. Katičić, *Liburner, Pannonier und Illyrier*, Studien zur Sprachwissenschaft und Kulturkunde; Gedenkschrift für Wilhelm Brandenstein (1898—1967), Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft 14, Innsbruck 1968, 363—368; *Ancient Languages I*, 183—184.

⁴ Usp. H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier I*, Wiesbaden 1955, 61 i A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier II*, Beč 1959, 66, 125. Prvi je tu etimologiju iznio W. Tomaschek u *Bezenbergers Beiträge* 9 (1885) 95.

ahajskih kraljeva u logoru pod Trojom zatekli Ahileja kako sjedi pod šatorom i zabavlja se tako što uz veliku kitaru, zvanu forminga, s Patroklom, najmilijim drugom iz svoje bojne družine, pjeva o κλέα ἄνδρῶν, što je indoevropsko *k'lewesā* (praslavenski *slowesa*) i najbolje se može prevesti kao »slavna djela junakâ« ili naprosto »junačka slava«⁵.

Takvi epiteti indoevropskih junačkih pjesama sačuvani su u velikom broju kao grčka osobna imena, i to ne samo u epskoj tradiciji. Bogato su zastupljeni u vedskoj poeziji, ne samo kao epiteti nego i kao osobna imena, a javljaju se i u iranskoj Avesti. U tim složenim pridjevima sadržane su i sačuvane u najzgušnjem obliku formule pjesničkoga jezika najdrevnije indoevropske junačke poezije. Ta je tradicija sačuvana i u keltskim i germanskim osobnim imenima, te je očito da se radi o ostacima indoevropskoga jezičnog i kulturnoga nasljeđa, koje nije bilo ograničeno samo na neke skupine indoevropskih jezika⁶. Ista se tradicija pjesničkoga izraza zrcali i u slavenskim osobnim imenima i tu pokazuje osobito starinske crte, koje je povezuju ne samo s grčkom homerskom, vedskom i avestičkom nego i s hetitskom svečanom formulaikom. Imena kao *Sъděslavъ* i *Prědislavъ* čuvaju u sebi tročlane indoevropske pjesničke izričaje kojima se živi i još razgobljeni ekvivalenti nalaze u jeziku Homerovih epova, Vede i svečanih hetitskih tekstova⁷.

Etimologija liburnskoga imena *Vescleves*, jedna od najpouzdanijih koje dopušta sačuvani jezični materijal ilirskoga kruga, uvodi nas tako na velika vrata u tu istu indoevropsku pjesničku tradiciju. Podudarno indijsko *vasuśravas* ne javlja se samo u pjesničkom jeziku Rgvede nego i u mlađe doba kao epitet i epikleza boga Šive. Ne može, dakle, biti dvojbe da se tu radi, ako je etimologija ispravna, o prastaraj indoevropskoj pjesničkoj formuli. A kulturno područje kojemu je pripadala liburnska Istra i kvarnersko otočje živjelo je, kako svjedoče arheološki nalazi, životom u kojem je ta pjesnička tradicija morala biti osobito živa jer se u njemu obnavljao i bogatio njezin doživljajni svijet. Dosta je tu sjetiti se razvedenih plastičnih kompozicija na situlama, koje prizorima borbe i lova tako živo izražavaju sasvim homersku atmosferu, a svirci i njihovi slušaoci, što vrše kakav obred ili kratak vrijeme, jamačno na dvoru kakva prvaka, nameću pomisao i na pjesme o junačkoj slavi⁸. Pa ako situle nađene u Istri i Sloveniji možda i jesu djela stranih majstora i odraz tuđega životnoga stila⁹, opet je sigurno

⁵ Usp. Homer, *Ilijada* 9, 182—191.

⁶ Usp. R. Schmitt, *Dichtung und Dichtersprache der indogermanischen Zeit*, Wiesbaden 1967; *Indogermanische Dichtersprache*, herausgegeben von R. Schmitt, Darmstadt 1968.

⁷ Usp. В. В. Иванов, *К проблеме следов древнейшего литературного языка у Славян*, Славянское и балканское языкознание, История литературных языков и письменность, Москва 1979, 5—9.

⁸ Tako, npr., svirač u harfu na situli iz Certose, svirač u lutnju na situli s Magdalenske gore. Na obje te situle i na situli iz Vača razabire se i svirač u siringu, ali kod toga glazbala pomišlja se na lirske tonove i na mekšu pjesmu nego je junačka. Usp. *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov, situle od Pada do Donave, razstava Padova — Ljubljana — Dunaj*, Ljubljana 1962, 84, 98—99, T. 12, 30, 32, Priloga B, E, F.

⁹ Usp. A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb 1974, 196—197. O grčkim utjecajima: E. Sprockhoff, *Nordische Bronzezeit und frühes Griechentum*, Handbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz 1954.

da su prizori na njima godili naručiteljima, domorodačkoj plemenskoj aristokraciji, pravcima u krugu plemenâ kojemu su pripadali i sjevernojadranski Liburni. Njihovo ime *Vescleves* svjedoči o domaćoj pjesničkoj tradiciji koja ih je pripremila da prime motive stranoga umijeća kao svoje.

Istomu onomastičkom tipu pripadaju i druga složena osobna imena potvrđena u Liburna, Histra i stanovnika zatočnoga naselja oko Iga kraj Ljubljane. Istoj epskoj tradiciji, iako nešto mlađem njezinu sloju, pripada histarsko ime *Magaplinus* (CIL V 446, 501, 8199) potvrđeno i u ženskom obliku *Magaplina* (CIL V 448, 501) i *Megaplina* (CIL V 447) u Buzetu (Piquentum) i Kopru (Capris). I tomu je imenu etimologija dosta uvjerljiva i vjerojatna. Može se rastaviti u *Mag-aplinus*. Prvi mu se onda dio povezuje s grčkim μέγας, latinskim *magnus* i gotskim *mikils*, što sve znači »velik«. A drugi sa staronordijskim *afl* »snaga«, *aflī* »jakost«, pa čitavo ime onda znači »onaj kojemu je snaga velika«, i po tome se potpuno poklapa s grčkim imenom Μεγασθενής¹⁰.

Kao složena imena starinskoga indoevropskoga tipa otkrivaju nam se još *Voltimesis* (CIL III 10070, 10074, V 461, 465) iz Labina (Albona) i Buzeta (Piquentum), *Voltognas* (CIL III 13402) iz Grosuplja, *Voltuparis* (CIL III 3791, 3798) i *Voltrex/Volturex* (CIL III 3793, 3805, 3824, 3825, 3796, 3797, 3805, 3811, 3860, 3823) iz Iga, kojima nije moguće naći doista uvjerljive etimologije nego se samo naslućuju za pojedine dijelove. Ovamo se priključuje još ime *Hostidux* (CIL III 3053, 10075), iz Labina (Albona), kojemu se kao značenje nameće »vodič stranaca«, te tako po značenju kao i po dvodijelnosti nije latinsko (*hostis* u latinskom ne znači »stranac, gost« nego »neprijatelj«), i *Mocolica* (CIL V 450) iz Buzeta, *Moilicus* (CIL V 587) iz Trsta (Tergeste), kojima se značenje i etimologija ne daju ni naslutiti.

Očito je, dakle, da je tradicija indoevropske junačke pjesme bila vrlo živa pri nadijevanju osobnih imena kod Liburna, Histra i pretkeltskoga storsjedilačkog stanovništva Istočnih Alpa i time daje rječito i zanimljivo, iako oskudno, svjedočanstvo o duhovnoj kulturi tih plemena u željezno doba. I venetska antroponimija pokazuje tragove toga drevnoga pjesničkog izraza. Oni po tome karakteriziraju čitavo sjevernojadransko imensko područje i time ga jasno odvajaju od italske antroponimije, u kojoj je ta indoevropska tradicija već rano sasvim napuštena.

Ona se zato javlja, iako nešto manje izrazito, u jugoistočnijim predjelima Ilirika. Kod Delmata je ona redvojbeno prisutna, iako se ne može reći da je baš karakteristična za njihovu antroponimiju, a stječe se i dojam da se dvodijelna imena starinskoga junačkog tipa javljaju većinom u zatočnim područjima. Tako se u Danilu (Rider), gdje je delmatska antroponimija na rubu plemenskoga područja pod izrazitim liburnskim utjecajem, našlo najviše potvrda: *Nomeditus* (CIL III 2785), *Tritanerus* (CIL III 2796, ako na natpisu treba čitati *Tritaneria*, opet je to ime izvedeno iz *Tritanerus*), *Laezarpa* (CIL III 13247). Svojim glasovnim sastavom i ritmom ta imena snažno sugeriraju da su dvodijelna. Etimologija im je sasvim nepronična, iako se *Nomeditus* čini kao indoevropsko ime koje bi značilo »nadjenut imenom«,

¹⁰ Usp. Krahe, 57—58 i Mayer II 9, 76.

a *Tritanerus* »treći čovjek«¹¹. To je, međutim, čisto nagađanje jer imenâ takva značenja nema u indoevropskoj tradiciji. Pa ako se tu najvjerojatnije doista i radi o starinskim indoevropskim složenim imenima, očito je da ne pripadaju starijem i tradicionalnom njihovu sloju. Liburnska i istarska imena čuvaju više starine.

Starijem sloju indoevropske antroponimije i tradiciji junačke pjesme pripada ime *Teutmeitis* (CIL III 12812) potvrđeno u Duvnu (Delminium). Tu se čak ozbiljno nudi etimologija, gotovo sama od sebe. Prvi dio od *Teut-meitis* veže se sasvim pouzdano s oskičkim *touta* i umbrijskim *tota* »civitas«, s gotskim *piuda*, litavskim *tautà* i latvijskim *tāuta* »narod«. Drugi se dio, sa znatno manje sigurnosti, može povezati s latinskim *mītis* »blag«, staroirskim *mōith*, *moeth* »nježan« latvijskim *meita* »djevojka« i, manje neposredno, s drukčijim tvorbenim izvedenicama: staroslavenskim *milъ* »mio« i litavskim *meilūs* »drag«, gdje se razabire smjena sufiksa -t i -l. Složeno ime *Teutmeitis* značilo bi po tome »narodu mio« ili »nježan, mlad u narodu«. Prvo bi po značenju odgovaralo grčkom pridjevu δημοφιλής i imenu Δημόφιλος. Drugo bi odgovaralo grčkom imenu Δημοθαλής. Takvu etimologiju toga imena jako podupire latvijski izraz *tautu meita* ili *tautas meita*, što znači »djevojka iz tuđine«, »tuđa djevojka«, ali i »djevojka dorasla za udaju«¹².

I *Lasagos*, ime potvrđeno na terakoti nađenoj u Solinu (Salona)¹³, čini se kao da je dvodijelno i starinsko, ali mu je etimologija sasvim nejasna, a i podrijetlo se toga imena potvrđenog u velikom gradu ne da pouzdano utvrditi.

Kod Dalmata i panonskih plemena u provinciji Dalmaciji, dobro je potvrđeno ime *Skenobardos* (Dion Kasije 55, 33, 2) i u nešto polatinjenu obliku *Scenobarbus*. Ono se javlja u Danilu (Rider), u Brezi na području Desitijata, u Đuru (Győr, Arrabona), ali ga tu u Panoniji vjerojatno nose ljudi doseljeni s juga, u Vidu (Narona) i Solinu (Salona), te kod dalmatskih mornara u Mizenu i Raveni, bazama rimske mornarice, i kod Pirusta što su se kao rudari naselili u Dakiji¹⁴. Etimologija toga imena vrlo je uvjerljiva i vjerojatna. Ono je dvodijelno, i kao prvotni oblik može se uzeti *Skeno-bardos*. U drugom se dijelu lako prepoznaje indoevropska riječ *bhardhā* »brada«, koja se javlja u latvijskom *bārda*, staroslavenskom *brada*, starovisokonjemačkom *bart*, engleskom *beard* i latinskom *barba* (ujednačavanjem suglasnika od prvobitnoga *farba), što sve znači »brada«. Prvi se dio dobro može vezati s gotskim *skeinan* »sjati« (njemački je to u starom jeziku *seīnan*, a u novom *scheinen*). Ime *Skenobardos* značilo bi po toj etimologiji »onaj čija je brada sjajna«¹⁵. Iako imena takva značenja ne susrećemo u tradicionalnoj antroponimiji drugih indoevropskih jezika, ono

¹¹ Za etimologiju imena *Tritanerus* usp. Krahe, 61 i Mayer, II, 119. Ovaj drugi drugačije morfološki analizira to ime i ne smatra ga dvodijelnom složenicom. Krahe, 32, 58, 71 daje imenu *Nomeditus* sasvim drukčije tumačenje, ali je to čisto nagađanje, a manje je sugestivno od proizvoljne etimologije koja nam se ovdje nametnula.

¹² Usp. Krahe, 61 i Mayer II, 78, 115.

¹³ Usp. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 31 (1908) 128.

¹⁴ Za brojne potvrde toga imena usp. Mayer I, Beč 1957, 312. Njihovo navođenje preoptereto bi ovaj tekst.

¹⁵ Usp. Krahe, 59 i Mayer II, 19, 106—107.

se tim svojim značenjem izvrsno uklapa među imena što su potekla iz formula indoevropske junačke pjesme. Isto se može pretpostaviti i za ime *Scenocalus*, što je potvrđeno na jednom natpisu iz Župče s teritorija Desitijata¹⁶.

Kod Pirusta u Dakiji javlja se još jedno očito dvodijelno ime: *Andu-nocnetis* (CIL III C VI), a u Lisoviću kod Guberevaca u zapadnoj Srbiji *Diopanes* (Österreichische Jahreshefte XV B 238). I ta imena pripadaju istoj starinskoj antroponimijskoj tradiciji, a etimologija im je sasvim neprozirna, pa čak ni ne sugeriraju nikakvo cjelovito tumačenje i značenje, ma kako proizvoljno bilo. Složeno dvodijelno ime je možda i *Ecflodeia* (CIL III 2993) s natpisa iz Počitelja kod Gospića u zemlji Japoda.

Obratimo li se, napokon, još daljem jugoistoku, području pravih Ilira u susjedstvu grčkih zemalja, nalazimo i tamo tragove indoevropskoga pjesničkoga jezika u najstarinskom sloju domorodačkih osobnih imena. Tu se osobito ističe vladarsko ime *Skerdilaīdas* (Polibije 2, 6, 3 i na mnogim drugim mjestima) ili *Scerdilaedus* (Livije 26, 24, 9 i na mnogim drugim mjestima). To ime ne sugerira nikakvu etimologiju, a dosadašnji pokušaji nisu dali uvjerljiva i vjerojatna rezultata, pa nema smisla ovdje govoriti o njima¹⁷.

Sasvim drukčije stoje stvari s imenom *Teutiaplos*, koje je nosio jedan Elejac (Tukidid 3, 29, 2), a ono se s punom sigurnošću može smatrati ilirskim i starinski dvodijelnim. Etimologija oba dijela razaznaje se na prvi pogled i razmjerno je vrlo pouzdana. Objašnjena je već gore (str. 257) u vezi s imenima koja sadrže iste te dijelove. S velikom se sigurnošću, dakle, može uzimati da *Teutiaplos* znači »onaj kojemu je snaga u narodu« i da je po tome ime istoznačno s grčkim Δημοσθενής¹⁸. Ono pripada, dakle, starom sloju, sadrži zgusnutu formulu junačke pjesme, a poteklo je jamačno s pravoga ilirskog područja na jugoistoku kad se proširilo do Peloponeza u Elidu i tamo ga je nosio jedan Grk, vjerojatno zato što su njegovi bili povezani s Ilirima rodbinskim vezama.

Druga dvodijelna vladarska imena pravih Ilira nisu tako starinska: *Triteuta* (Dion Kasije 12, frg. 53) čini se kao da u prvom dijelu sadrži broj tri, a drugi je dio uglavnom jasan¹⁹. Uza sve to nije moguće valjano objasniti značenje. Tek ime *Tritoutos* (Österreichische Jahreshefte 36 (1946), Beibl. 52 i d.) s latinskoga natpisa iz Celja (Celeia) i galatsko ime *Dyteutos* (Strabon 12, 558, 560) pokazuju da je takvih složenica, s brojem u prvom dijelu, bilo i u galskoj antroponimiji²⁰. Kraljica *Etleva* (Livije 44, 32, 3) i odličnik *Ettritrus* (Livije 44, 30, 3) nose imena koja su nedvojbeno dvosložna, ali im se ne razaznaje nikakva valjana etimologija. Najprije će se pomisliti da im je prvi dio *et-* prijedlog kako se javlja i u nekim grčkim imenima: Περικλής, Ἀντιφών, Ἀντισθένης. Još vjerojatnije je to za ime *Epikados*, *Epicadus*, koje su nosili i vrlo ugledni Iliri²¹.

¹⁶ Usp. Mayer I, 313.

¹⁷ Usp. Krahe, 59—60 i Mayer II, 68, 107.

¹⁸ Usp. Krahe, 60 i Mayer II 9, 115—116.

¹⁹ Usp. Krahe, 61 i Mayer II, 118—119.

²⁰ Usp. Krahe, n. mj.

²¹ Za brojne potvrde usp. Mayer I, 139.

Indoevropska tradicija starinskih dvodijelnih imena u kojima su zgusnute formule prastare junačke pjesme sačuvala se, dakle, na čitavoj istočnoj obali Jadrana, od Akrokeraunijskoga rta do Istre, a najizrazitije na sjeverozapadu. Kako god potvrde tih imena potječu iz mlađega vremena, ona bacaju zanimljivo, ako i oskudno, svjetlo na kulturu željeznoga doba, kada je junačka pjesma u pravoj indoevropskoj tradiciji bila važan sadržaj kulture i duhovnoga svijeta svih naroda i plemena na čitavom tom potezu. Junačko doba i ratnički život koji nam odaju glasilačke gradine i nalazi željezne opreme u tumultima dali su tradicionalnim motivima i formulama indoevropske junačke pjesme nov polet i ispunili ih novim i bujnim životom. I druga plemenska područja istoga su tipa i odišu istom junačkom i ratničkom atmosferom²². Dvočlana imena, sačuvana u mnogo kasnije vrijeme, pokazuju da je tradicija indoevropske junačke pjesme tu još dugo bila živa i može se pretpostaviti da se u željezno doba bogato razvila i rascvjetala na poseban ilirski način. O toj poeziji, međutim, ne možemo znati ništa nego ono malo što razabiremo iz starinskih osobnih imena što su proizašla iz nje i na spomenicima rimskoga vremena svjedoče o njezinu kasnom odjeku.

Otkriva nam se tako, ako i samo još u dalekoj slutnji, jedno »homersko« doba i poezija slična homerskoj, ne samo duhom i sadržajem nego i srodnim jezičnim izrazom, s podudarnom poetikom i podudarnim formulama, karakterističnim za usmenu književnost. Lako je zamisliti da je grčka tradicija, zračeći svojim utjecajem u te krajeve, baš svojim homerskim sadržajima nailazila na najživlji odjek, pa je i to pridonijelo da se oni postepeno priključe ili bar primaknu izvanjskom krugu helenističke civilizacije. Domaće »homersko« doba kao da je tu nailazilo izravan priključak na homersku komponentu u temeljima helenizma.

Inače ilirska imena u velikoj svojoj većini nisu ni dvodijelna ni junačka. Velikim dijelom su to skraćeni oblici takvih imena, u kojima je svečana ozbiljnost uzmakla pred domaćom prisnošću. Tako *Scerdis* (Österreichische Jahreshefte XII, B. 21) iz Riječana kraj crnogorskoga Grahova, *Laedus* (CIL XVI 11, a 70), koji je u Herkulanumu izričito predstavljen kao Desitijat i *Laedio* (CIL V 1956) otac nekog Batona, što su očito sve pokraćeni oblici imena *Scerdilaedus*, onako kako od *Vjekoslav* bude i *Vjeko* i *Slavo* i *Slavko*.

Na natpisima rimskoga vremena vidi se da su tada već skraćena imena bila jako potisnula ona potpuna. Epski je duh uzmaknuo pred drukčijim doživljavanjem svijeta. Iz toga je novoga doživljavanja poteklo i sasvim drukčije nadijevanje imena. Sad su se uočavala svojstva i karakteristične osobine i po njima su se imenovali ljudi, ne herojski nego s blagim okusom poruge. Odatle onda domorodačka imena kao *Blaedarus* (Brambach, Corp. inscr. Rhenanarum 740) Panonac od plemena Breuka, čije ime sugerira etimološku vezu sa staroslavenskim *blědъ*, pa bi po tome značilo »blijedonja«, ili Dardanac *Longarus* (Livije 31, 28, 1), što bi prema latinskom *longus* »dug« moglo značiti »dugonja«. Takva su imena gotovo nadimci i po tome slična onima što su ih, napustivši već davno indoevropsku tradiciju, stali nadijevati italiski Indoevropljani²³. Te etimologije, koliko god da su sugestivne,

²² Usp. izvanredan sintetički prikaz: B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976, 105—322.

²³ Usp. Krahe, 67.

nisu, dakako, više nego duhovito nagađanje. Ima ih, međutim, toliko da se mora računati s time da, barem u principu, ispravno određuju jedan antroponimijski sloj na širokom ilirskom području.

Ilir *Kambalos* (Diodor 34, 33) bio bi tako, prema galskom *cambo-* i staroirskom *camn* »kriv«, nazvan »krivonja«. *Baedarus* (CIL 3, 801) Ilir naseljen u Dakiji bio bi, prema grčkome *φαιδρός* i litavskome *giēdras*, nazvan kao da je »vedar« i »sjajan«, a *Ledrus* (CIL III 9819) bio bi »drzak«, prema grčkome *λαιδρός*²⁴.

Mlađi antroponimijski sloj ilirskoga područja sličan je italskomu i po tome što se u njemu javljaju redni brojevi u službi osobnih imena: *Ditus*, *Tritus*, *Sestus*, što se lako može tumačiti kao »drugi«, »treći« i »šesti«²⁵. Takvih imena ima, doduše, i u grčkoj antroponomiji, ali u njoj nemaju ni približno tako važno mjesto kao u italskoj. U ilirskom krugu to je nemaštovito nadijevanje imena u neko doba prije rimskoga osvajanja bilo, čini se, dosta rašireno.

Očekivalo bi se da će imena božanstava dati zanimljivih podataka o jeziku Ilira kao izrazu njihove duhovne kulture. No, ta su imena sasvim neprozirna, pa nam ni *Vidasus* ni *Thana* ni *Medaurus* ne sugeriraju ništa i odupiru se čak i smionijim etimološkim kombinacijama.

Više kazuju imena naroda i plemenâ. Osobito su zanimljiva ona što se čine kao da su izvedena od imena bilja i životinja. Takvi su *Peucetii* (Plinije 3, 139), kojih ime sugerira etimološku vezu s grčkim *πικτή* »omorika«, starovisokonjemačkim *fiuhta*, staropruskim *peuse* i litavskim *pušis* »smreka«²⁶; *Grabaei* (Plinije 3, 144), kojih ime sugerira etimološku vezu s praslavenskim *grabъ*²⁷; *Dardani*, kojih ime sugerira etimološku vezu s albanskim *dardhë* »kruška«²⁸; *Delmatae*, kojih ime sugerira etimološku vezu s albanskim *delme* »ovca«²⁹; *Taulantioi*, kojih se ime na grčki, čini se, prevodi kao *Χελιδόνιοι*, što znači »lastavičji«³⁰. Možda je pretjerano pomišljati odmah na prastare totemističke predodžbe, ali je svakako značajno kako ta imena izražavaju dubok osjećaj povezanosti s prirodom.

Pokazalo se da nam ilirska imena, a to je uglavnom sve što znamo o jeziku Ilira, dopuštaju neočekivano zanimljiv, iako uzak i nepotpun, uvid u jezični, pa čak donekle i u književni izraz njihove duhovne kulture. Potrebno je još se jednom podsjetiti kako su nesigurne etimologije koje su posredovale taj uvid. Učinit će se mnogo od rečenoga kao da je bila samo igra. A ipak je ta igra ozbiljna jer na samom rubu nemogućega ipak naslućuje veze što postoje između jezičnoga izraza i duhovnoga svijeta Ilira. Pa

²⁴ Usp. Krahe, *n. mj.*

²⁵ Usp. za potvrde Mayer I, 125, 302, 344. Za etimologiju Krahe, 71 i Mayer II, 40, 104, 119.

²⁶ Usp. Krahe, 112 i Mayer II, 91.

²⁷ Usp. Krahe, *n. mj.* i Mayer II, 51.

²⁸ Za brojne potvrde usp. Mayer I, 107—108, a za etimologiju Krahe, 113 i Mayer II, 33.

²⁹ Za brojne potvrde usp. Mayer I, 117—118, a za etimologiju Krahe, *n. mj.* i Mayer II, 36—38.

³⁰ Za brojne potvrde usp. Mayer I, 331, a za etimologiju Krahe, *n. mj.* i Mayer II, 112. Takvo tumačenje imena *Taulantioi* kao da potvrđuje mogućnost etimološkoga povezivanja s albanskim *tallandushe* i *dallandyshe* »lastavica«.

kako tu gotovo da i nije moguće doći do pouzdanih rezultata, vrijedno je razmotriti sve ono malo što nam stoji na raspolaganju i pozabaviti se razmišljanjem koje, ako i nema čvrstih temelja, opet vodi boljem i potpunijem razumijevanju kulturne cjeline jednoga već davno potonuloga, a opet u mnogo pogleda živoga razdoblja.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE SPRACHE DER ILLYRIER

Es ist nicht leicht, hier etwas über die Sprache der Illyrier zu sagen, weil das Mißverhältnis zwischen dem, was man über diese Sprache wissen müßte, und dem, was man über sie weiß, besonders groß ist. Dennoch kann man im Zusammenhang dieser Tagung nicht davon Abstand nehmen, auch diesen Teil der illyrischen Geisteskultur zu beleuchten. Unser eigentliches Thema wäre dabei die Literatur der Illyrier, deren Poetik in ihrer Sprache begründet und vorgezeichnet war. Ohne Zweifel besaßen die Illyrier eine reiche mündliche Literatur. Ihre Texte sind nie aufgezeichnet worden und bleiben deshalb unwiederbringlich verloren. Und doch haben sie eine Spur hinterlassen, zwar eine unbedeutende, aber sie reicht doch aus, um den Ausdruck und den Geist zumindest einer Gattung der bodenständigen illyrischen Dichtung zu erahnen. Die altertümlichen zweiteiligen illyrischen Personennamen, die in griechischen und lateinischen Texten erhalten sind, sind nämlich nichts anderes als versteinerte Bruchstücke poetischer Texte, kleine Muster der in der Heldendichtung verwendeten Sprache.

Eine wesentliche Schwierigkeit liegt allerdings auch hier darin, daß man diese Namen nicht verstehen kann, sondern auf mehr oder minder gesicherte, auch bestenfalls nicht ganz zuverlässige etymologische Deutungen angewiesen bleibt. Aber nachdem schon so oft von dieser Unzuverlässigkeit die Rede war, und gerade weil sie so eindringlich herausgestrichen worden ist, können jetzt, für die Fragestellung dieser Tagung, die Sachen von einer anderen Seite betrachtet werden, um zu zeigen, was man auch auf Grund etymologischer Gleichungen, die nicht als völlig gesichert gelten können, über die Sprache der Illyrier als Ausdruck von dichterisch Erlebtem sagen könnte.

Als günstigster Ansatz bietet sich hier der Personennamen *Vescleves* an, zweimal in Flanona und je einmal in Albona und Apsarus belegt. Dies ist, allerdings, kein Gebiet, das man im eigentlichen Sinn als illyrisch bezeichnen könnte. Wir halten uns hier aber nicht an eine genaue ethnische und geschichtliche Abgrenzung dieser Bezeichnung sondern beziehen, uns an die Tradition haltend, die ganze bodenständige Bevölkerung der illyrischen Provinzen mit ein, insofern sie sich nicht durch ihre Personennamen eindeutig als keltisch ausweist. Wir tun das im vollen Bewußtsein, daß damit eine nicht unbedeutende ethnische und sprachliche Vielfalt umspannt wird, aber es geht hier eben nicht in erster Linie um ethnische und sprachliche Abgrenzungen, sondern um einen weiteren Kulturraum, der sich zwischen den italischen und den hellenischen Kulturlandschaften erstreckt.

Der Name *Vescleves* ist erwiesenermaßen ein s-Stamm. Diese morphologische Sicherheit und der reichliche Bestand des Lautkörpers ermöglichen es, eine wahrscheinliche und überzeugende etymologische Gleichung aufzustellen. Das altindische Epitheton *vasuśravas* »der dessen Ruhm gut ist« und der griechische Personennamen *Εὐκλῆς* mit gleicher Bedeutung bieten sich geradezu dafür an. Bedeutungsmäßig, obwohl nur zum Teil etymologisch, entspricht dem auch der altertümliche slawische Personennamen *Dobroslavъ*.

Solche zusammengesetzte indogermanische Personennamen sind ein Rest und ein Abglanz der ältesten Heldenlieder, in denen die Anführer kriegerischer Gefolgschaften gerühmt wurden. Der Ruhm war ihre Leitvorstellung. Eine Erinnerung an diese älteste Dichtung ist in der Ilias (9, 182—191) erhalten. Epitheta aus solchen Heldenliedern sind in ununterbrochener Tradition in der altgriechischen Personennamengebung zahlreich vertreten. Auch in der vedischen Dichtung kommen sie vor, als Epitheta und als Personennamen, und fehlen auch im iranischen Awesta nicht. In diesen zusammengesetzten Adjektiva sind die Formeln der ältesten indogermanischen Heldendichtung in konzentriertester Gestalt erhalten. Diese Tradition ist auch in der keltischen und germanischen Personennamengebung auf uns gekommen, und so wird es augenscheinlich, daß es sich dabei um indogermanisches Sprach- und Kulturerbe handelt, das nicht nur auf einzelne indogermanische Sprachgruppen beschränkt war. Die gleiche Überlieferung der Dichtersprache aus indogermanischen Heldenliedern begegnet auch in der slawischen Personennamengebung und weist in dieser Hinsicht besonders altertümliche Züge auf, die sie nicht nur mit homerischen, vedischen und awestischen, sondern auch mit hethitischen Formeln verbinden. Namen wie *Sъděslavъ* und *Prědislavъ* enthalten dreiteilige indogermanische dichterische Ausdrücke, deren lebendigen und noch frei aufgegliederten Äquivalenten man bei Homer, im Veda und in feierlichen hethitischen Texten begegnet.

Die Etymologie des liburnischen Personennamens *Vescleves*, eine der verläßlichsten von allen die uns das einheimische Namengut der illyrischen Provinzen erlaubt, führt so, wie durch ein Kaisertor, zur Überlieferung derselben indogermanischen Dichtersprache. Es steht außer Zweifel, daß, wenn diese Etymologie richtig ist, hier ein Element der uralten Formelsprache des indogermanischen Heldenliedes erhalten ist. Das Kulturgebiet aber, dem das liburnische Istrien und die nordadriatischen Inseln angehörten, hat nach dem Zeugnis archäologischer Funde ein Leben gelebt, in dem diese dichterische Überlieferung besonders lebendig gewesen sein könnte, weil sich in ihr die entsprechende Erlebniswelt immer wieder erneuert und bereichert hat. Es genügt da, sich der Situlenplastik zu erinnern, deren Kampf- und Jagdszenen so lebhaft eine ganz homerische Atmosphäre vermitteln.

Demselben Typ der Personennamengebung gehören auch andere zusammengesetzte Namen der Liburner, Histrer und der Bewohner des Rückzugsgebietes bei Ig in der Nähe von Ljubljana an: *Magaplinus*, *Voltimesis*, *Voltognas*, *Voltuparis*, *Volturex*, *Hostidux*, *Mocolica*, *Moilicus*, deren Etymologie sich nur teilweise mit einiger Wahrscheinlichkeit aufstellen läßt.

Es ist offensichtlich, daß die Überlieferung des indogermanischen Heldenliedes bei den Liburnern, den Histren und der vorkeltischen Bevölkerung der Ostalpen in der Personennamengebung verhältnismäßig lange recht lebendig war, was über ihre eisenzeitliche Geisteskultur ein beredtes und bedeutsames, wenn auch recht spärliches Zeugnis ablegt. Auch in der Personennamengebung der Veneter gibt es Spuren dieser altertümlichen Dichtersprache. Sie sind demnach ein Charakteristikum des ganzen nordadriatischen Namensgebietes, das sich dadurch klar von der italischen Personennamengebung abhebt, da diese die indogermanische Tradition schon sehr früh ganz aufgegeben hat.

Im Südosten kann diese altertümliche Namengebung auch belegt werden, sie ist aber dort weniger klar ausgeprägt. Bei den Delmaten war sie zweifellos vorhanden doch kann sie für ihre Namengebung kaum als charakteristisch angesehen werden. Man gewinnt auch den Eindruck, daß ihre Überreste eher auf Rückzugsgebiete beschränkt waren. Im Grenzgebiet zu den Liburnern sind die zusammengesetzten Namen *Nomeditus*, *Tritanerus* und *Laezarpa* belegt. Ihre Etymologie bleibt undurchsichtig, aber sie dürften kaum der älteren Schicht der indogermanischen Personennamengebung angehören. Ein höheres Altertum verneint man im delmatischen Personennamen *Teutmeitis* zu erkennen, der durch eine im Lettischen belegte Wortfügung *tautu meita* »fremdes Mädchen« erklärt werden kann und dann »im Volke beliebt« oder »im Volke jung« bedeuten würde (vgl. oskisch *touta* »civitas«, lateinisch *mītis* »weich, zart«, lettisch *meita* »Mädchen« und altkirchenslawisch *milъ* »lieb«). Solch ein Name scheint auch *Lasagos* zu sein, jedoch ist seine Etymologie ganz undurchsichtig und seine Herkunft ungewiß, da er nur in der Großstadt Salona belegt ist.

Bei den Delmaten und den pannonischen Stämmen Dalmatiens ist der Personennamen *Skenobardos* (*Scenobarbus*) gut belegt. Da bietet sich eine etymologische Gleichung mit gotisch *skeinan* »scheinen« und althochdeutsch *bart*, lettisch *bārda* usw. an. Danach würde dieser Name »der dessen Bart scheint« bedeuten, was vorzüglich in die Tradition des Ausdruckes indogermanischer Heldendichtung paßt. Dasselbe kann auch vom däsitiatischen Namen *Scenocalus* angenommen werden. Diesem Typ dürften auch der pirustische Personennamen *Andunocnetis* und *Diopanes* aus Westserbien angehören. Hierher gehört vielleicht auch das japanische *Ecflodeia*.

Noch weiter im Südwesten, auf dem Gebiet der eigentlichen Illyrier, begegnet man dieser Tradition des indogermanischen Heldenliedes im Herrschernamen *Skerdilaidas* (*Scerdilaedus*). Auch der altertümliche Name *Teutiaplos* scheint auf ein vornehmes Geschlecht zurückzugehen. Weniger altertümlich sind die zusammengesetzten illyrischen Namen *Triteuta*, *Etleva*, *Ettritrus* und *Epicadus*, deren erster Teil als Numeralia oder Präpositionen erklärt werden kann.

Die indogermanische Tradition altertümlicher zweiteiliger Personennamen, in denen Formeln der ältesten Heldendichtung weiterleben, ist folglich an der ganzen Adriaküste vom Akrokeraunischen Vorgebirge bis nach Istrien zu belegen. Obwohl diese Belege aus einer jüngeren Zeit stammen, werfen sie doch ein Licht auf die Geisteskultur der Eisenzeit, in der das Heldenlied in echter indogermanischer Überlieferung ein wichtiger Bestandteil der Erlebniswelt aller Völker und Stämme auf diesem Streifen war. Die Burgen und Grabhügel von Glasinac mit ihren Funden zeugen von einem heroischen Zeitalter und einem kriegerischen Leben, die den überlieferten Motiven und Formeln der indogermanischen Heldendichtung wohl einen neuen Schwung verliehen und sie mit neuem Leben ausgefüllt haben. Auch die übrigen Stammesgebiete gehören demselben kulturellen Typus an und strahlen die gleiche kriegerische und heldenhafte Atmosphäre aus. Die aus einer viel späteren Zeit erhaltenen zweiteiligen Personennamen zeigen, daß die Tradition des indogermanischen Heldenliedes hier noch lange lebendig war, und man kann annehmen, daß sie sich in der Eisenzeit reich entfaltet hat und auf eine besondere illyrische Weise ihre Blüten trug. Über diese eisenzeitliche Dichtung auf dem Westbalkan wissen wir aber nichts außer dem Wenigen, was sich den altertümlichen zweiteiligen Personennamen entnehmen läßt, die aus ihr entsprungen sind und in römischen Quellen von ihrem späten Nachhall zeugen.

Man erahnt so ein »homerisches« Zeitalter und eine Dichtung, die der homerischen nicht nur in Geist und Inhalt, sondern auch im verwandten sprachlichen Ausdruck, in ihrer Poetik und in ihren für die mündliche Überlieferung charakteristischen Formeln ähnlich war. Es fällt da leicht, sich vorzustellen, wie die griechische Tradition, ihren Einfluß in diese Gegenden ausstrahlend, gerade mit ihren homerischen Inhalten hier den lebhaftesten Anklang fand. Das hat dann dazu beigetragen, daß sie sich mit der Zeit dem äußeren Kreis der hellenistischen Kultur angeschlossen haben oder ihm zumindest nähergerückt sind. Das einheimische »homerische« Zeitalter hat da gleichsam einen unmittelbaren Anschluß an die homerische Komponente in den Grundlagen des Hellenismus gefunden.

Ansonsten sind die illyrischen Namen in ihrer großen Mehrzahl weder zweiteilig noch heroisch. Zu einem bedeutenden Teil sind es Kurzformen solcher Namen, wie *Scerdis*, *Laedus* und *Laedio* von *Scerdilaedus*. In ihnen ist der feierliche Ernst vor einer heimischen Vertrautheit gewichen. Aus diesem gewandelten Lebensgefühl ist eine neue Namengebung entstanden. Die Menschen wurden, so will es scheinen, nach charakteristischen Merkmalen benannt. So *Blaedarus* »der Bleiche« (vgl. altkirchenslawisch *blědy*), *Longarus* »der Lange« (vgl. lateinisch *longus*), *Kambalos* »der Krumme« (vgl. altirisch *camm*), *Baedarus* »der Heitere« (vgl. griechisch *φαῖδρός*, litauisch *giėdras*), *Ledrus* »der Freche« (vgl. griechisch *λαῖδρός*). Diese Etymologien, so suggestiv sie auch sein mögen, sind nicht mehr als geistreiche Vermutungen. Sie sind aber so zahlreich, daß damit gerechnet werden muß, daß sie, zumindest im Prinzip, eine Schicht der Personennamengebung im weiteren illyrischen Raum richtig zu bestimmen helfen.

Die jüngere Schicht der illyrischen Personennamengebung stimmt mit der italischen darin überein, daß in ihr Ordinalia für die Benennung von Personen verwendet werden: *Ditus*, *Tritus*, *Sestus*. Diese phantasielose Benennungsweise war wie es scheint, in der Zeit vor der römischen Eroberung bei der ansässigen Bevölkerung der späteren illyrischen Provinzen ziemlich weit verbreitet.

Man wäre geneigt zu erwarten, daß die illyrischen Götternamen wichtige Anhaltspunkte für sprachlichen Ausdruck geistiger Inhalte bieten würden. Diese Namen sind jedoch ganz undurchsichtig. Weder *Vidasus*, noch *Thana* oder *Medaurus* suggerieren irgend eine Bedeutung. An ihnen scheitern auch die kühnsten Anknüpfungsversuche.

Mehr sagen uns die Namen der Stämme und Völker. Besonders interessant sind diejenigen, die von Pflanzen- und Tiernamen abgeleitet zu sein scheinen. So die *Peucetii* von der Fichte (vgl. althochdeutsch *fiuhta*), *Grabaei* von der Hagebuche (vgl. urslawisch *grabъ*), die *Dardani* von der Birne (vgl. albanisch *dardhë*), die *Delmatae* vom Schaf (vgl. albanisch *delme*), die *Taulantioi* von der Schwalbe (dieser Name scheint ins Griechische als *Χελιδόνιοι* übersetzt worden zu sein). Es ist wohl übertrieben, hier gleich an uralte totemistische Vorstellungen zu denken. Es bleibt aber dennoch bezeichnend, von welcher inniger Verbundenheit mit der Natur diese Namen zu zeugen scheinen.

Es hat sich gezeigt, daß das illyrische Namengut, und das ist mehr oder weniger alles, was man von der Sprache der Illyrier kennt, einen unerwartet interessanten, wenn auch beschränkten und einseitigen Einblick in den sprachlichen und einigermaßen auch in den dichterischen Ausdruck der illyrischen geistigen Kultur gewährt. Es ist notwendig hier nochmals daran zu erinnern, wie unsicher die Etymologien, die diesen Einblick vermittelt haben, sind. Da wird es wohl erscheinen, als sei Vieles von dem hier Gesagten nur ein Spiel gewesen. Und doch ist dieses Spiel ernsthaft, weil es ganz am Rande des Unmöglichen die Verbindungen, die zwischen dem sprachlichen Ausdruck und der geistigen Welt der Illyrier bestanden haben, zu errahnen ermöglicht. Und weil es dabei fast unmöglich ist, zu wirklich gesicherten Ergebnissen zu gelangen, ist es der Mühe wert, das Wenige, das uns zur Verfügung steht, zu sichten, und Überlegungen anzustellen, die, auch wenn sie keine ganz festen Grundlagen haben, doch zu einem besseren und vollständigerem Verständnis des kulturellen Ganzen, eines längst schon versunkenen und dennoch in mancherlei Hinsicht immer noch lebendigen Zeitalters verhelfen.

